

Svetlana PROCOP

PAȘTELE BLAJINILOR LA ROMI: ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI*

CZU:394.268.3(=214.58)

<https://doi.org/10.52603/rec.2024.35.05>

Rezumat

Paștele Blajinilor la romi: istoriografia problemei

Acest articol despre istoriografia și analiza surselor pe tema sărbătoririi Paștelui Blajinilor la romi este menit să arate gradul de cercetare a problemei începând cu secolul al XIX-lea până în prezent. Scopul pe care și l-a propus autoarea este determinarea gradului de cercetare a problematicei la începutul secolului XXI în romologia contemporană autohtonă și de peste hotare. S-a întreprins o încercare de a prezenta principalele etape ale stabilirii ritualurilor de pomenire ale romilor de către istoricii romologi europeni și locali. Este subliniat rolul literaturii de specialitate, concepută pentru a completa materialul teoretic cu date concrete, inclusiv din domenii conexe ale științei. Vorbim despre studiile romologilor europeni, autori ai unor lucrări despre credințele precreștine, despre sincretismul acestor credințe și despre riturile creștine venerate de țigani. Bineînțeles, autoarea nu poate pretinde că este o analiză exhaustivă a tuturor surselor străine care reflectă tema ritualurilor funerare și memoriale ale romilor. În zilele noastre, există suficiente reportaje video, articole și note în mass-media locală despre Paștele Blajinilor la romi, pe care aceștia îl sărbătoresc în fiecare an. Totuși, încă nu există studii științifice în spațiul nostru dedicate sărbătoririi Paștelui Blajinilor de către țigani. Acest articol are scopul să atragă atenția cercetătorilor străini și autohtoni asupra faptului că sursa de bază a tematicii enunțate are încă multe lacune.

Cuvinte-cheie: istoriografie, Paștele Blajinilor, romi, cercetări, romologie.

Резюме

Пасха Блаженных у ромов: историография проблемы

Данная статья об историографии и обзоре источников по вопросам празднования Пасхи Блаженных у ромов призвана показать степень изученности этой проблемы начиная с XIX века и по настоящее время. Основная задача, стоящая перед автором, – определить состояние исследований данной проблематики начала XXI в. в современной отечественной и зарубежной ромологии. Предпринята попытка показать основные этапы фиксации поминальной обрядности у ромов европейскими и местными историками-ромологами. Подчеркнута роль исследовательской литературы, которая содержит данные, призванные восполнить теоретический материал конкретными фактами, в том числе и из смежных областей знания. Речь идет об исследованиях европейских ромологов, авторов работ о дохристианских верованиях, о

синкретизме этих верований и соблюдаемых христианских обрядов у ромов. Разумеется, автор не может претендовать на всеобъемлющий обзор всех зарубежных источников, затрагивающих тему похоронно-поминальной обрядности у ромов. На данный момент в местных масс-медиа каждый год появляется достаточно видеорепортажей, статей и заметок о Пасхе Блаженных у ромов, отмечаемой ими регулярно. Однако в нашем пространстве до сих пор нет ни одного научного исследования, посвященного празднованию Пасхи Блаженных у ромов. Данное исследование призвано обратить внимание зарубежных и отечественных исследователей на то, что источниковая база заявленной тематики до сих пор имеет много пробелов.

Ключевые слова: историография, Пасха Блаженных, ромы, исследования, ромология.

Summary

The Memorial Easter of the Roma: the problem's historiography

This article about the historiography and sources' review of the subjects of the Roma Memorial Easter celebration is intended to show the research degree of this problem from the beginning of the XIXth century to present times. The main goal proposed by the author is to determine the research situation of this problem from the beginning of the XXIst century in the contemporary local and foreign Romology. The European and local historians-Romologists have made an attempt to show the main stages of fixation of Roma memorial rites. There is emphasized the scientific literature's role, that contains data intended to complete the theoretical material with exact facts, including from related fields of science. We are talking about European Romologists, the authors of works about pre-Christian beliefs, about the syncretism of these beliefs and the observed Christian rituals by the Roma. Of course, the author cannot pretend to an exhaustive review of the foreign sources regarding the subject of Roma funeral and memorial rituals. At the present moment in the local mass-media each year are appearing enough video reports, articles and notes about the Roma Memorial Easter, regularly celebrated by them. However, in our space there isn't a single scientific research dedicated to the Memorial Easter celebration by the Roma. This research is intended to determine the foreign and local researchers to pay attention to the fact that the source's base of this theme has many gaps until present.

Key words: historiography, Memorial Easter, Roma, researches, Romology.

La începutul studiului privind sărbătorirea Paștelui Blajinilor la romii din Republica Moldova, este necesar să se țină seama, în primul rând, de faptul că romii, indiferent de țara de reședință, au aderat la credințe și învățături păgâne, precreștine încă din cele mai vechi timpuri, combinându-le cu respectarea riturilor bisericești, în timp ce pe teritoriul republicii noastre, în cea mai mare parte, ei au trecut la confesiunea ortodoxă, ceea ce este confirmat de puținele studii care există la momentul dat. În contextul acestui articol, nu putem spune care este procentul populației de romi din Republica Moldova în comparație cu alte religii și confesiuni, întrucât această temă depășește sfera subiectului studiat.

Aderând la ortodoxie, catolicism, protestantism, islam, budism (în funcție de țara de reședință), romii în viziunile și credințele lor păstrează anumite elemente rudimentare, care provin din trecutul îndepărtat păgân al acestora. Acest fapt se reflectă în prezența unui grad înalt al superstițiilor, utilizarea de prevestiri și preziceri, idei oculte despre trecut și viitor și credința în forțele supranaturale.

Datorită izolării comunității de romi, aceste manifestări ale păgânismului, bazate pe experiența colectivă, sunt consolidate într-o anumită măsură în memoria colectivă. Adesea, ambele sisteme: religia oficială și sistemul de prevestiri și viziuni în rândul romilor coexistă, pentru că, crezând în Dumnezeu se poate continua să se țină cont de un complex de superstiții și credințe populare cu privire la vreme, sănătate, familie și viața personală.

Actualitatea temei de cercetare, în modul în care am formulat-o, este confirmată de lipsa aproape totală a cercetărilor științifice pe acest subiect, atât în republică, cât și peste hotare.

În istoriografia occidentală există lucrări dedicate viziunilor religioase ale țiganilor și credințelor precreștine. Totuși, în practicile și obiceiurile de pomenire descrise, de cele mai multe ori nu apare nici un indiciu privind sărbătorirea Paștelui Blajinilor la țigani/romi. În timp ce mulți cercetători din Europa dezbăteau problema originii țiganilor și își exprimau diverse supoziții despre etnogeneză, istoricul cercetător german Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann¹ a exprimat o ipoteză corectă, cum s-a constatat mai târziu, precizând, la sfârșitul secolului al XVII-lea că patria adevărată a țiganilor este India. H. Grellmann și-a câștigat faima științifică datorită lucrării sale de doctorat „Țiganii, eseu istoric despre viața lor, organizarea socială și răspândirea acestui popor în Europa” (1783), în care pentru prima dată a fost formulată ideea originii romilor. După ce a fost tradusă în alte limbi europene, lucrarea lui Grellmann a fost reeditată de mai multe ori (1787, 1807, 1810). Unul

din capitolele acesteia (XI) este dedicat concepțiilor religioase ale țiganilor, care se vor repeta aproape cu exactitate de adepții lui Grellmann încă mult timp. Principalele idei pot fi, în general, rezumate după cum urmează:

- Țiganii nu au adus cu ei din țara de origine nici o religie, prin care să se poată distinge de alte popoare, așa cum este cazul evreilor;
- Fiind foarte instabili în alegerea locului de trai, ei sunt la fel de instabili și în ceea ce privește religia;
- Așa cum părinții le permit copiilor lor să crească fără educație și studii, tot așa și ei înșiși sunt crescuți în același mod, astfel și ei nu au nicio cunoștință despre Dumnezeu și morală. Țiganii trăiesc fără de nici cea mai mică grijă la ceea ce li se va întâmpla după moarte;
- Atitudinea față de rugăciune este exprimată în proverbul valah: „Biserica țigănească este construită din slănină și *câinii o mănâncă*” (Grellmann 1807: 79-82).

În capitolul „Despre boala, moartea și înmormântarea lor” (IX), ne interesează acea parte a textului care se referă nu atât la ritualurile funerare, cât la practicile de pomenire a morților. Afirmând că țiganii au o sănătate bună, că în ciuda condițiilor dificile de trai aceștia nu suferă nici de răceli, nici de alte boli virale, H. Grellmann explică acest fapt prin dragostea lor de viață, ignorarea medicamentelor, chiar și în cele mai periculoase boli. De obicei, ei lasă totul în voia naturii sau a norocului. Și chiar de se îmbolnăvesc, ei adaugă puțin șofran în ciorbă sau recurg la sângerarea terapeutică, folosind venesecția ca remediu împotriva bolilor. Când boala devine un pericol serios pentru viață, țiganul începe să geme și să se plângă până „își dă sufletul în locul lui de trai obișnuit – sub un copac sau în cortul său” (Grellmann 1807: 68-69). În continuare, „pregătirea de moarte este reglementată, de obicei, de principiile religioase ale omului; însă țiganul care nu știe nimic și nu crede nici în nemurirea sufletului, nici în recompense și pedepse dincolo de această viață, în cea mai mare parte moare ca o fiară – necunoscându-se nici pe sine, nici pe Creatorul său, de asemenea, incapabil să-și formeze o anumită părere vizavi de destinul său suprem” (Grellmann 1807: 69).

La finalul capitolului autorul face o observație interesantă, comunicându-ne despre mentalitatea țiganilor europeni din acea perioadă: „Chiar și în cel mai mare necaz, țiganul nu are dispoziție rea; el este mereu vesel și lipsit de griji, moare doar atunci când nu poate face nimic în privința asta” (Grellmann 1807: 71). Pe lângă dragostea nemărginită pentru

viață, lui îi sunt absolut necunoscute îngrijorarea și disperarea. De regulă, țiganii mureau din cauze naturale, iar sinuciderea sau infanticidul erau la fel de neconceput. Totuși, în Europa Evului Mediu erau dese cazurile când țiganii mureau violent (Grellmann 1807: 70).

În Europa Occidentală, numele istoricului și etnografului François de Vaux de Foletier, membru al Gypsy Lore Society, Association des Etudes Tsiganes, era destul de cunoscut la mijlocul secolului trecut. Absolvind Școala de Arhiviști, acesta a devenit interesat de țiganii europeni, scriind una din cele mai cunoscute lucrări ale sale „Mille ans d’histoire de Tsiganes” (1970), care deja peste patru ani a fost tradusă în limbile spaniolă și italiană.

Examinând preferințele religioase și ritualurile de înmormântare și comemorare ale țiganilor din Europa medievală, Foletier se bazează în unele privințe pe cercetările lui Grellmann și în altele pe informațiile culese din arhive eparhiale, înregistrări de călătorie și opere literare. În ceea ce privește atitudinea față de biserică și religie în general, Foletier îl citează pe cunoscutul lingvist francez, pedagog și fondator al antropologiei, baronul Joseph Marie de Gérando, afirmând următoarele: „În afară de locurile de pelerinaj, țiganii vizitează biserici de diferite confesiuni creștine, în funcție de locul lor de trai. În țări precum Transilvania, unde catolicii, ortodocșii și reformații se învecinează unul cu altul, țiganii aleg religia stăpânului, «care, conform viziunilor lor aristocratice, trebuie să fie cea mai bună din toate». Ei vizitau aceste biserici, cel puțin în cele mai importante cazuri: botezuri, înmormântări, iar uneori și căsătorii” (Foletier 1974: 111). În registrele parohiale adesea erau înregistrări ale botezului copiilor țigani, iar de multe ori nașii și nașele de botez aparțineau unor familii nobiliare. Pentru o familie de țigani, certificatul de botez adesea le facilita pelerinajul prin țările europene.

O serie de autori, figuri ale Iluminismului din sec. XVII–XVIII, afirmau că „pentru înmulțirea beneficiilor scontate țiganii botezau unul și același copil de câteva ori”. Despre acest fapt au scris mulți romologi europeni, explicându-l prin fenomenul că în timpul botezului preotul le dădea enoriașilor mai multe monede de argint. Țiganii, care tot timpul erau nevoiași, nu puteau să nu profite de acest lucru, ca măcar astfel să-și îmbunătățească situația financiară. Ce ține de inhumările religioase, în registrele parohiale acestea, precum și slujbele de rugăciune, oficiate mai târziu pentru odihna sufletelor țiganilor decedați, sunt adesea menționate. În aceste cazuri nu ne putem gândi la un ritual cointerestat, precum în cazul botezului, pentru că asemenea ceremonii nu

doar că nu aduceau foloase materiale, dar erau și împovărătoare, precizează Foletier. Țiganii au respectat întotdeauna cultul pomenirii decedaților lor (Foletier 1974: 113).

Registrelle parohiale engleze conțin numeroase mărturii despre moartea țiganilor, adesea în biserici se oficiau slujbe și erau înmormântați „regii țiganilor”, baronii și conducătorii. Pentru acest serviciu familia plătea o sumă destul de mare, deoarece o astfel de înmormântare era înfăptuită cu o solemnitate deosebită. Totuși, după cum notează Foletier, atitudinea preoților față de țigani era negativă. Ei erau învinuiți de toate păcatele și viciile, de interese meschine (pentru a obține foloase și daruri) în botezul copiilor, de minciună, folosindu-se de darul ghicitului, care era în contradicție cu darul divin al prorocirii, de legături cu diavolul.

În ajunul Revoluției franceze, subliniază Foletier, a fost efectuată o cercetare „de ambele părți ale hotarului între Lotaringia și Imperiu”, au fost interogați țiganii și preoții care comunicau cu aceștia. Iată la ce concluzie s-a ajuns: „țiganii nu aveau propria lor religie și nu mărturiseau religia adevărată; ei nu aveau nici preoți, nici cărți religioase (mai mult, nu aveau scrisul propriu și nu știau să citească). Cei mai mulți dintre ei aparțineau religiei romano-catolice. Ei își botezau copiii. Dacă se îmbolnăveau, se străduiau să invite un preot și să înfăptuiască ultimele taine” (Foletier 1974: 118).

În secolul al XIX-lea, în diferite biserici creștine, unii reprezentanți ai preoțimii erau uimiți, după cum scrie Foletier, să vadă marea omisiune în ce privește țiganii ce locuiau în toată Europa. În timp ce mulți misionari plecau în scopuri de evanghelizare pe alte continente, țiganii Europei rămâneau neimplicați. Anume atunci pastorii britanici și-au intensificat eforturile în această direcție și anume atunci (în perioada 1835–1840) George Borrow, în numele Societății Biblice, a plecat în Spania cu Biblia pe care a tradus-o în limba țigănească.

Foletier subliniază, atingând problema ritualismului funerar și memorial, că țiganii în Evul Mediu, ca și în cunoscutul cântec al lui Pierre-Jean de Béranger, nu aveau: „Nici leagăn, nici acoperiș, nici sicriu”. De obicei, ei țineau în taină locul de înmormântare al semenilor lor, care putea fi pe marginea drumului, la poalele unui copac sau lângă un zid de vegetație, pe locul de odihnă al beduinilor. Foletier aduce în calitate de exemplu înmormântarea unei bătrâne țigance din Anglia, care a fost înhumată, după ultimele ei dorințe „după maniera țigănească, în rochie roșie și cu căciulă neagră din blană de castor, fără sicriu, într-o vale adâncă, la poalele unei stânci” (Foletier 1974: 207). Iată cum Foletier descrie amănunțit ritualismul

funerar și de pomenire al țiganilor englezi: „Obiceiurile funerare ale țiganilor erau deseori observate în Anglia: mese de pomenire lângă rug; sicriu de stejar, înfrumusețat cu ornament negru, lângă care toată noaptea ard lumânări; mărimea cortegiului funerar, compus din rude și prieteni care au venit de departe. Uneori înmormântarea are loc nu în locul unde omul a decedat, ci într-un alt cimitir parohial destul de îndepărtat, dar unde deja sunt înmormântate rudele decedatului. Unele cripte și morminte sunt ornamentate cu basoreliefuli: calul lui Inverto Boswell² din 1774, ce se ridică pe picioarele din spate; un grup ce reprezintă tatăl, mama și copilul Ronei, soția lui Clark Boswell, în anul 1810. Pe mormânt este sădit un copac, spre exemplu de trandafiri” (Foletier 1974: 207). După înmormântare, cortul defunctului sau căruța lui, lenjeria de pat, hainele, uneori chiar și costumele scumpe de mătase, bijuteriile și majoritatea, dacă nu chiar toate, lucrurile sale, erau arse. Oalele, oglinzile, farfuriile care nu pot fi arse, erau stricate în bucăți, scrie Foletier. Într-o anumită măsură, aceasta se datorează fricii pe care o trăiau țiganii în Evul Mediu de fantomele și spiritele morților care se puteau întoarce la casele lor, după cum menționează autorul lucrării (Foletier 1974: 208).

Partea cea mai interesantă a acestui subiect este cultul morților în rândul țiganilor din Europa de Vest în secolul al XIX-lea. Se știe că în Biserica Catolică pomenirea morților se sărbătorește în primele două zile ale lunii noiembrie: 1 noiembrie – Ziua tuturor sfinților și 2 noiembrie – Ziua pomenirii. Se credea, de asemenea, că sufletele morților în această zi se întorc în casele lor și cer hrană ca ofrandă celor vii.

Foletier, citându-l pe scriitorul local din Roussillon, face următoarea descriere a practicii de pomenire, notată în 1835: „În ajunul Zilei tuturor sfinților, în ajunul pomenirii morților, tatăl familiei aprinde lumânările în odaia sa, în număr egal cu numărul decedaților, a căror amintire el vrea să o cinstească. După cină sunetul clopotelor parohiale semnalizează începutul discuțiilor despre viața și faptele minunate ale decedaților, iar seara se termină cu rugăciunile rostite de copii în memoria celor decedați. Rugăciunile care sunt repetate în fiecare noapte până la stingerea de sine stătătoare a lumânării, durează câteva zile, în funcție de grosimea lumânării. Țiganii săraci, de asemenea, practică acest lucru; dar lumina la ei provine de la firele de bumbac care mocnesc, ce sunt plasate într-o mică cantitate de ulei înăuntru unui vas de lut, și care sunt trase prin niște mici orificii, făcute într-o bucată de trestie ușoară, ce plutește la suprafață” (Foletier 1974: 209).

Se știe că țiganii, la începutul pătrunderii lor pe continentul european, când vorbeau despre originea

lor, insistau că vin din Egipt. Din acest motiv britanicii i-au numit „Gypsy” de la cuvântul „Egypt” – Egipt.

Cunoscutul cercetător indianist Joaquín Albaicín, scriitor și autor al biografiei renumiților dansatori spanioli de flamenco (printre care era și a doua sa bunică, Maria Albaicín, muza lui Serghei Deaghliev), într-una din cărțile sale (1997), dedicate istoriei și etnogenezei țiganilor, scrie despre asemănarea izbitoare dintre ritualismul funerar și de pomenire al egiptenilor și țiganilor (Albaicín 1997).

Rezumând presupunerile istoricilor și filosofilor greci antici (de exemplu, Diodor din Sicilia) despre originea indiană a civilizatorilor Egiptului, Albaicín menționează: „Și ce este cu adevărat uimitor e asemănarea între sărbătorile morților în Egiptul Antic și înmormântările, desfășurate în conformitate cu lucrurile pe care unele grupuri de țigani le consideră până în prezent strict tradiție țigănească. În ceremoniile egiptene de pomenire a decedaților, cripta era umplută cu obiecte și delicatose ale decedatului, ca acesta să poată continua să se bucure în lumea cealaltă de locuință și comodități, asemenea celor de care se bucura în această viață. Orchestra cânta la instrumentele sale, în timp ce rudele și prietenii defunctului stăteau la masa de pomenire, în capul căreia, după cum se considera, stătea chiar decedatul, sărbătorind în acest mod faptul că el a intrat pe ușa care îl separă de viața veșnică” (Albaicín 1997: 235).

Netăinuind originea sa țigănească, fiind urmașul cunoscuților purtători ai culturii flamenco, Albaicín își amintește de înmormântarea străbunicului său: „La înmormântarea țigănească, familia decedatului acordă atenție celor veniți să-și ia rămas bun, deși rudele cele mai apropiate, de obicei, se abțin de la mâncare. Ei beau și cântă la instrumente, cele mai îndrăgite lucruri personale ale decedatului sunt îngropate împreună cu acesta, iar tot restul este ars. Acest obicei, într-o stare mai mult sau mai puțin intactă, s-a păstrat la țiganii ce proveneau din Europa de Est, s-a răspândit din Rusia până în îndepărtata Americă. La funeraliile străbunicului meu, cunoscutul îmblânzitor și vânzător de cai, care a decedat în primul sfert al acestui secol, era și chitarist, după spusele străbunicii mele, chitara acestuia pulsa tot timpul până își lua rămas bun de la el, și în sicriu alături de corpul lui neînsuflător au fost puse țigări de marca lui iubită, loțiunea pentru păr, de care el se folosea, precum și rămășițele chitarei acestuia, de care el nu se despărțea și care a fost imediat ruptă în bucăți de ginerele său El Cachule și verișorul său El Pelao. De asemenea, se spune că în timpuri străvechi era sacrificat și un cal, care era îngropat împreună cu stăpânul său. Bineînțeles, cântecele care răsunau la funeraliile timpurilor trecute erau rituale și indicau

despre viața și binefacerile decedatului” (Albaicín 1997: 235-236).

În timpul pomenirii defunctului, Albaicín amintește de un obicei țigănesc străvechi de a vărsa pe mormânt vin sau o băutură preferată, care se presupune că va fi băută de decedat – acesta, deși este nevăzut, este totuși prezent. Cercetătorul descrie și un alt obicei răspândit în comunitățile de țigani, când rudelor defunctului le sunt înmânate bucăți de pânză legate în noduri, cu care a fost măsurat sicriul și pe care aceștia le vor păstra ca talismane. Potrivit lui Albaicín, obiceiul provine de la benzile sfințite și înmânate țiganilor de către rude în timpul ceremoniilor hinduse pentru a-și aminti morții.

După cum consideră același autor, printre țiganii europeni se obișnuiește să se respecte *potana* sau o sărbătoare a amintirii defunctului, care are loc la nouă zile după moarte, la șase săptămâni, șase luni și la împlinirea unui an de la deces (Albaicín 1997: 236).

Unul dintre primii cercetători care a definit părerile religioase ale țiganilor/ romilor în perioada sovietică a fost Serghei Tokarev, care scria în 1958 că „din punct de vedere religios, țiganii s-au asimilat întotdeauna cu ușurință cu populația din jur. Peste tot aceștia practică religia oficială a acelei țări în care trăiesc. În Rusia țiganii erau toți ortodocși. <...> Dar apartenența la religia oficială este doar formală. Odată cu aceasta, s-au păstrat și urme ale vechilor credințe și obiceiuri magice, animiste și de altă natură puțin cunoscute nouă. Există idei despre spiritele rele și bune. S-au păstrat urme ale cultului strămoșilor” (Токарев 1958: 215).

Un alt cercetător, V. Sanarov, a mers mai departe, caracterizând în detaliu concepțiile precreștine ale romilor asupra lumii, bazate pe lucrările romologilor occidentali (Санаров 1968: 32-45). Susținând axioma acceptată la acea vreme că țiganii, din cauza condițiilor istorice, au fost nevoiți să ducă un stil de viață nomad timp de câteva secole și să-și schimbe de fiecare dată credința, „adaptandu-se la religia populației care îi înconjoară”, V. I. Sanarov își dedică articolul cercetării elementelor credințelor religioase străvechi, în special șamanismul în rândul țiganilor (Санаров 1968: 32). Autorul atrage atenția asupra cultului Arborelui Lumii în reprezentările romilor: „Țiganii din Ungaria și România, subliniază cercetătorul, aveau o idee deosebit de dezvoltată despre Arborele Lumii unic ca sursă de viață. Originea omului a fost, de asemenea, legată de acest copac” (Санаров 1968: 33). Printre țiganii din Transilvania, cultul Arborelui Lumii a fost menționat încă din secolul al XIX-lea de către Heinrich von Wlislöcki, la ale căror cercetări se referă adesea V. Sanarov.

Cercetătorii A. V. Cernîh și K. A. Kojanov, autori ai capitolului „Viziunile religioase mitologice”, inclus în colecția „Tsygane” (Moscova: Nauka, 2018) (Черных, Кожанов 2018: 362-366), explorând problema apartenenței confesionale și a religiozității romilor, afirmă: „În prezent, religia majorității grupurilor etnice de romi din Europa Occidentală și Orientală este creștinismul. <...> Religia islamică este caracteristică în primul rând grupurilor de romi din Asia de Vest și Centrală, Africa de Nord, Europa de Sud”. Totuși, subliniază autorii, „majoritatea grupurilor etnice de romi din Rusia sunt creștini ortodocși; manifestările de religiozitate au o serie de trăsături semnificative în fiecare grup etnic” (Черных, Кожанов 2018: 362).

Referitor la manifestările vechilor credințe populare, Cernîh și Kojanov notează că printre romi: „Odată cu Ortodoxia, se păstrează credințele tradiționale precreștine. Viziunile mitologice sunt puternice, iar poveștile despre personaje mitologice – spiritele naturii – sunt deosebit de populare” (Черных, Кожанов 2018: 362).

Sistemul de idei religioase și mitologice, după cum notează cercetătorii, reprezintă unul dintre aspectele complexe și interesante ale vieții populare a romilor. La momentul scrierii articolului, „cele mai cercetate sunt opiniile religioase și mitologice ale romilor căldărari din Rusia, în timp ce reconstituirea viziunii tradiționale asupra lumii a altor grupuri de romi din Rusia nu a fost încă suficient studiată” (Черных, Кожанов 2018: 366).

Puțin mai devreme, în aceeași lucrare, cercetătorii scriu că romii căldărari, care au venit în Rusia din sud-estul Europei sunt de religie creștin-ortodoxă. „O parte însemnată a șatrelor de căldărari se caracterizează prin faptul că rar apelează la instituțiile bisericești. <...> Numai slujbele de botez și înmormântare sunt considerate obligatorii” (Черных, Кожанов 2018: 362).

Autorii consideră că păstrarea caracterului „autonom” al tradiției religioase la romi este condiționată de următoarele particularități: în primul rând, „de influența slabă a culturii canonice bisericești, inclusiv a caracterului livresc”, în al doilea rând, de faptul că până de curând obiceiurile și textele aveau exclusiv un caracter oral de existență și transmitere datorită naturii analfabete a culturii rome (Черных, Кожанов 2018: 366).

În cadrul temei studiate, nu se poate ignora teza de doctorat susținută de Ksenia Trofimova „Viziunile religioase și ritualurile țiganilor din Europa de Sud-Est (Moscova, 2013). Deși a fost susținută la specialitatea „Filosofia religiei și studii religioase”, teza poate fi utilă pentru înțelegerea și descifrarea unora

dintre credințele religioase persistente ale romilor (Трофимова 2013).

Dintre toți romologii europeni, care s-au interesat de subiecte complet diverse referitoare la țigani: de la origine, limbă, credințe precreștine, religie și literatură, cel mai aproape de noi în ceea ce privește paralelismul cu riturile funerare și memoriale ale țiganilor din spațiul românesc este Heinrich von Wlislöcki, despre care am scris într-unul din articolele noastre (Procop 2017: 60-67). Activând din 1896 până în 1898 în calitate de consultant al lui Hans Ferdinand Helmolt, specialist în istoria mondială, când acesta lucra la al cincilea volum – „Europa de Sud-Est și Est”, Wlislöcki, autorul a peste zece cărți despre țiganii Transilvaniei, cu puțin timp înainte de moarte, a reușit să scrie un capitol despre popoarele Europei de Sud-Est și Est, inclusiv despre țigani (Влислоцкий 1904: 408-417).

Această valoroasă lucrare a fost tradusă din germană și publicată în 1904 la Sankt-Petersburg. „Diverse acuzații au fost aduse la adresa țiganilor; printre care se spunea că aceștia ar consuma carne de om, dezgroapând cadavre. Acuzația, în baza căreia încă în 1782 în comitatul Hont (Ungaria de Nord-Vest) au fost executați pe nedrept 45 de țigani, a luat naștere din obiceiurile funerare ale romilor, în care se evidențiază trăsătura dominantă a sentimentului lor religios, și anume frica. Defunctul este înmormântat într-un loc retras al cimitirului sătesc sau departe de zgomot, undeva la marginea unei păduri, în mormânt este înfipt un țăruș astfel încât vârful acestuia de-abia se vede din pământ, iar ascuțișul aproape că atinge capul decedatului. Asociat cu acest obicei este altul, acum aproape dispărut: rudele defunctului, după ceva timp, îngropau capul defunctului altundeva, iar în locul unde fusese deshumat, era înfipt adânc în pământ un țăruș. Acest lucru era făcut pentru a grăbi descompunerea, întrucât, conform credințelor țiganilor, sufletul ajunge în «împărăția morților» doar după descompunerea completă a corpului, unde acesta duce o viață asemănătoare cu cea de pe Pământ. Probabil, țiganii au fost prinși în astfel de acțiuni, motiv pentru care a apărut o astfel de acuzație” (Влислоцкий 1904: 413).

Datorită publicației, sintetizată din mai multe lucrări ale lui Heinrich von Wlislöcki, traduse din germană de cercetători români, avem astăzi ocazia să aflăm viziunile țiganilor corturari transilvăneni despre suflet și nemurire. Conform concepțiilor țiganilor transilvăneni, scrie Wlislöcki, „oamenii <...> trăiau veșnic; există deci o nemurire pământească pe care oamenii au pierdut-o datorită nesupunerii unei femei. Această femeie a fost prima care a murit pe Pământ, după care a izbucnit un fel de potop,

în care au pierit aproape toți; cei rămași au avut a se lupta de atunci înainte cu eforturile și suferința, la care s-au adăugat boala și moartea” (Wlislöcki 2000: 188). După viziunile țiganilor corturari, nemurirea se află pe lumea cealaltă, după viața în această lume, iar sufletul este cel care ajunge în împărăția cuvenită a morților, de îndată ce nu mai rămâne carne pe oasele defunctului.

Cunoscutul istoric romolog român Viorel Achim subliniază rolul lucrărilor lui Wlislöcki, care sunt de natură etnologică: „Cea mai amplă cercetare de acest gen a fost realizată în spațiul românesc de către Heinrich von Wlislöcki, la sfârșitul secolului trecut. El a studiat sub multe aspecte viața corturariilor din Transilvania și scrierile sale sunt, poate, cele mai bogate în date despre organizarea socială a ceteilor de țigani” (Achim 1998: 59).

Într-adevăr, un cititor interesat de tema Paștele Blajinilor la romi poate găsi multe lucruri interesante în lucrările lui Wlislöcki, care dezvăluie interacțiunea ideilor religioase ale țiganilor transilvăneni cu credințele păgâne precreștine. Totuși, o analiză mai profundă a acestui subiect depășește scopul lucrării de față. Această temă merită o prezentare separată și detaliată.

După cum a remarcat Andrei Păvăloi, cercetător din Republica Moldova, „tradițiile și obiceiurile care s-au dezvoltat printre romii din Basarabia în perioada interbelică sunt foarte asemănătoare cu cele românești. Acest lucru se datorează tendinței spre integrare, precum și faptului că romii au trăit un timp îndelungat printre români și au adoptat modul lor de viață. Ceremoniile săvârșite de romi au fost însă marcate de situația economică dificilă în care se afla această populație. Totuși, ei au încercat să respecte tradițiile lăsate din străbuni” (Păvăloi 2010: 99).

Vorbind despre tradiționalele ritualuri funerare și memoriale ale romilor căldărari din România, cercetătoarea Delia Grigore scrie că înainte de nașterea lui Iisus Hristos, în majoritatea culturilor antice, moartea era privită ca o tranziție în ciclul etern *viață – moarte – viață*, ca o cale necesară spre o nouă existență pe Pământ, fără durere, îndoieli și frică. „Modul de gândire creștin a adus frica de moarte, groaza cauzată de descompunerea corpului, imaginea morții ca o consecință teribilă a păcatului originar, de care singurul vinovat se face omul” (Grigore 2001: 90-93). În comunitățile tradiționale ale romilor căldărari, după cum menționează autoarea, moartea este un subiect închis de discuție. Acest punct de vedere se bazează pe credința țiganilor în noroc, o întâmplare fericită și soartă. Romilor li se recomandă să evite discuțiile pe această temă, pentru a se proteja pe ei înșiși și pe familiile lor de necazuri.

Pe lângă faptul că există o întreagă gamă de gesturi și modele de comportament care sunt interzise, în timpul unei înmormântări nu poți pronunța numele defunctului și este interzis să culegi flori de pe mormânt, cu atât mai mult să le miroși; nu poți trece pe lângă umbra unei cruci sau a unui monument de pe mormânt ș.a. Respectarea acestor tabuuri vorbește nu de frica de moarte, care, la urma urmei, este inevitabilă pentru fiecare organism viu, ci despre prevenirea morții subite sau accidentale a corpului fizic al celui ce le-a încălcat.

Delia Grigore nu menționează Paștele Blajinilor în mod direct, vorbind doar despre tradițiile de pomenire după înmormântare: „În timpul ceremoniei de pomenire romii căldărari stau împreună toate trei nopți, beau și cântă împreună, pentru a-i lua decedatului puterile <...> și pentru a nu-i permite să cedeze tentației să rămână legat de viață și să se transforme în fantomă <...>. Chiar și mai târziu, după înmormântare, așa-numita «pomană» (sărbătoarea memoriei) este doar un obicei preluat, este un semn al fenomenului de aculturație în principal pentru că lucrurile defunctului, considerate necurate, de obicei erau arse, cel puțin în timpurile nomade, dar chiar și în zilele noastre ele nu pot fi transmise ca moștenire sau cadouri în memoria decedatului” (Grigore 2001: 92).

Romii căldărari cred în nemurirea sufletului, care va continua să trăiască pregătindu-se pentru o nouă viață pe Pământ. Reincarnarea este accesibilă pentru toți acei care nu s-au realizat în această viață, decedând la o vârstă tânără sau timpurie. Pe de altă parte, la romii căldărari există frica că sufletul poate să rămână pe Pământ și ca o fantomă să provoace rău altora. E posibil să se protejeze de acesta doar cu respectarea practicilor protectoare ale interdicțiilor și ritualurilor.

Ca atare, romii nu au o frică pronunțată față de moarte, consideră Delia Grigore, țiganii nu sunt pregătiți să întâmpine moartea nici la vârsta bătrâneții, nici în situația unei boli incurabile, deoarece ei conștientizează că „moartea nu există cu adevărat, aceasta e doar iluzia morții corpului, iar însuși corpul este iluzoriu, precum și toate lucrurile necurate, dacă le interzici împuternicirea” (Grigore 2001: 90-93).

Evident, atunci când studiem Paștele Blajinilor la romii din Republica Moldova, trebuie să luăm în considerare împrumuturile etnoculturale de la popoarele care au trăit și trăiesc împreună cu romii. Având în vedere faptul că până la jumătatea secolului trecut, țiganii au continuat să migreze intens și arealul lor de nomadizare erau țările vecine, ideile lor religioase și precreștine despre ritualurile funerare și memoriale s-au format sub influența contactelor etno-culturale cu vecinii lor. Bineînțeles, mai apropiați

de aceștia în plan cultural s-au dovedit a fi atât românii înșiși, precum și țiganii români, reprezentanții ai diferitelor grupuri etnografice.

Explorând această temă, vom ține cont de paralelele în formarea sărbătorii Paștelui Blajinilor, găsite de etnografi români celebri precum Simion Florea Marian, Ion Ginoiu și alții.

În lucrarea lui Simion Florea Marian, „Sărbătorile la români: studiu etnografic”, Paștele Blajinilor este descris ca Paștele Rohmanilor, ce reprezintă, în esență, unul și același lucru (Marian 1994: 237-248). Pentru a înțelege ritualismul funerar și memorial în spațiul românesc în ansamblu, este necesar să ne familiarizăm cu lucrările lui Ion Ginoiu. Viziunile acestuia despre suflet și soarta nepământească a omului sunt reflectate în opera „Lumea de aici, Lumea de dincolo” (Ginoiu 1999). Despre Paștele Blajinilor găsim studii etnografice ale acestui autor și în lucrările: „Duminica Tomei. Paștele Blajinilor. Comoara satelor: calendar popular” (Ginoiu 2005: 95), „Vârstele timpului” (Ginoiu 1994).

Cercetarea ritualismului memorial al romilor din Republica Moldova este un pas important, direcționat spre conservarea patrimoniului cultural al romilor și al reprezentanților altor etnii și grupuri etnice, cu care aceștia nemijlocit contactează. Cu toate acestea, sursa de bază a tematicii analizate are până în prezent încă multe lacune.

Se știe că cercetările asupra ritualismului memorial afectează direct ritualismul funerar, discuțiile despre care între romi depășește ceea ce este permis, fiind un subiect tabu. Acest lucru explică, în mare măsură, lipsa investigațiilor despre Paștele Blajinilor, însoțite de materiale de teren.

Astfel, istoriografia tematicii Paștelui Blajinilor la romi, atât străină, cât și autohtonă, la începutul secolului XXI continuă să rămână nesemnificativă. Puținele lucrări și publicații istorice analitice întemeiate pe cercetări de teren, analiza documentelor de arhivă și sursele personale, care stau la baza acestei istoriografii, completează doar parțial această temă.

Note

* Acest articol a fost elaborat în cadrul programului de cercetare: „Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural construit, etnografic, arheologic și artistic din Republica Moldova în contextul integrării europene” / 170101.

¹ În 1804, în cadrul Facultății de Filosofie a Universității din Moscova a fost înființată Catedra de Istorie Universală, Statistică și Geografie. H. Grellmann a devenit primul profesor ordinar al acestei catedre, însă tot în același an, 1804, el a decedat de tifos.

² „În curtea bisericii din Calne, Wilts se află o criptă (de obicei, denumită „Mormânt țigănesc”), înălțată în me-

moria lui „Inverto Boswell”, care, după cum se spune, era prinț sau (cel puțin) fiul „regelui țiganilor”. Vedeti mai detaliat: ‘Gypsy’s Tomb at Calne’, *Gentleman’s Magazine* (August 1818), p. 112. Apud.: Alexandra L. Drayton ‘Paper Gypsies’: Representations of the Gypsy Figure in British Literature, C. 1780–1870. A Thesis Submitted for the Degree of PhD at the University of St Andrews, 2011, p. 58. <http://hdl.handle.net/10023/3110> (vizitat 14.03.2024).

Referințe bibliografice

- Achim V. 1998. Țiganiile în istoria României. București: Enciclopedica.
- Albaicín J. 1997. En pos del Sol. Los gitanos en la Historia, el Mito y la Leyenda. Barcelona: Obelisco.
- Bloch J. 1953. Les tsiganes. Paris: Presses universitaires de France.
- Foletier Fr. de Vaux. 1974. Mil años de historia de los Gitanos. Barcelona: Plaza&Janes, S.A.
- Ghinoiu I. 2005. Duminica Tomei. Paștele Blajinilor. Comoara satelor: calendar popular. București: Editura Academiei Române.
- Ghinoiu I. 1999. Lumea de aici, Lumea de dincolo. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Ghinoiu I. 1994. Vârstele timpului. Chișinău: Știința.
- Grellmann H. M. G. 1807. Dissertation on the Gipsy’s: representing their Manner of Life, Family Economy, Occupations & Trades, Marriages & Education, Sickness, Death & Burial, Religion, Language, Sciences & Arts. London. <https://www.mirror-service.org/sites/ftp.ibiblio.org/pub/docs/books/gutenberg/6/2/7/4/62745/62745-h/62745-h.htm> (vizitat 12.03.2024).
- Grigore D. 2001. The Roma Traditional Culture’s Approach to Death Images and Funeral Customs. The Kalderash Roma in Romania. În: *Cigány néprajzi kutatások Közép- és Kelet-Európában. Gypsy Ethnographical Researches in Central and Eastern Europe*. Szerkesztette. Edited by Bódi Zsuzsanna. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, p. 90-93.
- Helmolt H. F. 1908. A friend of the Gypsies. În: *Journal of the Gypsy Lore Society*. New series, January, Vol. I, no. 3, p. 194-195.
- Marian S. Fl. 1994. Sărbătorile la români: studiu etnografic. Vol. II. Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu. București: Editura Fundației Culturale Române, p. 237-248. https://sfintiiapostoli.be/wp-content/uploads/2022/10/simion-florea-marian-sarbatorile-la-romani-ipdf_compress-1.pdf (vizitat 27.03.2024).
- Păvăloi A. 2010. Romii din Basarabia: aspecte social-economice (1812–1940). În: *Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology*. Vol II, no 2 (4), December, p. 84-101.
- Procop S. 2017. Heinrich von Wislocki in the memories of his contemporaries. În: *Revista de Etnologie și Culturologie*. Vol. XXII, p. 60-67.
- Wislocki H. von. 2000. Despre poporul nomad al rromilor. Imagini din viața rromilor din Transilvania. București: Atlas.
- Влислоцкий Г. фон. 1904. Придунайские народы. Цыгане. În: *История человечества: всемирная история*. Под общ. ред. Г. Гельмольта; пер. с нем. под ред. А. Л. Погодина и А. А. Кизеветтера. СПб.: Типо-литография Книгоиздательского Т-ва «Просвещение». Том 5. Юго-Восточная и Восточная Европа, с. 408-417. / Vlislotskiy G. fon. 1904. Pridunayskiye narody. Tsygane. In: *Istoriya chelovechestva: vseмирnaya istoriya*. Pod obshch. red. G. Gel’mol’ta; per. s nem. pod red. A. L. Pogodina i A. A. Kizevettera. SPb.: Tipo-litografiya Knigoizdatel’skogo T-va «Prosveshcheniye». Tom 5. Yugo-Vostochnaya i Vostochnaya Yevropa, s. 408-417. <https://azbyka.ru/otechnik/6/istorija-chelovechestva-tom-5/> (vizitat 11.02.2024).
- Санаров В. И. 1968. Элементы древних верований в религии цыган. În: *Советская этнография*, № 1, с. 32-45. / Sanarov V. I. 1968. Elementy drevnih verovaniy v religii cygan. In: *Sovetskaya etnografiya*, no. 1, s. 32-45.
- Токарев С. А. 1958. Этнография народов СССР. Исторические основы быта и культуры М.: Изд-во Московского университета. / Tokarev S. A. 1958. Etnografiya narodov SSSR. Istoricheskiye osnovy byta i kul’tury M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta.
- Трофимова К. 2013. Религиозные представления и обряды цыган Юго-Восточной Европы. Автореф. дисс. на соискание уч. ст. канд. философ. наук. Москва. / Trofimova K. 2013. Religioznye predstavleniya i obryady tsygan Yugo-Vostochnoy Yevropy. Avtoref. diss. na soiskaniye uch. st. kand. filosof. nauk. Moskva.
- Черных А. В., Кожанов К. А. 2018. Религиозно-мифологические представления. În: *Цыгане*. Отв. ред. Н. Г. Деметер, А. В. Черных. М.: Наука, с. 362-366. / Chernykh A. V., Kozhanov K. A. 2018. Religiozno-mifologicheskiye predstavleniya. In: *Tsygane*. Отв. ред. N. G. Demeter, A. V. Chernykh. M.: Nauka, s. 362-366.

Svetlana Procop (Chișinău, Republica Moldova). Doctor în filologie, conferențiar, Institutul Patrimoniului Cultural.

Светлана Прокоп (Кишинев, Республика Молдова). Доктор филологии, конференциар, Институт культурного наследия.

Svetlana Procop (Chisinau, Republic of Moldova). PhD in Philology, Research Associate Professor, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: svetlanaprocop@ich.md

ORCID: 0000-0002-69284828